

УДК 94:[374:63](477+430) «1941/1944»

*Інна Гончаренко
(Переяслав-Хмельницький)*

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ІЗ СЕРЕДНЬОЮ СПЕЦІАЛЬНОЮ ОСВІТОЮ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ТЕРЕНАХ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1941 – 1944 РР.)

У статті розглядається проблема функціонування закладів освіти, які здійснювали професійну підготовку кадрів для сільського господарства на теренах Райхскомісаріату «Україна».

Ключові слова: *Райхскомісаріат «Україна», гебітскомісаріат, технікум, сільськогосподарська школа, фахова школа, інститут.*

Нацистська окупація передбачала проведення комплексу заходів, спрямованих на економічну експлуатацію сільського господарства України, якому, як відомо, в експансіоністських планах керівництва Третього Райху відводилась незавидна роль невичерпного резервуару продовольства та сировини. Водночас, для того щоб експлуатувати, – потрібно було забезпечити сільське господарство необхідною кількістю кваліфікованих спеціалістів, яких після недавніх воєнних катаклізмів просто не вистачало. У зв'язку з цим, на теренах Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) здійснювалася підготовка фахівців із середньою спеціальною освітою у галузі сільського господарства.

Відповідно до зазначеного, об'єктом публікації є особливості функціонування закладів середньої спеціальної освіти в РКУ, предметом – проблеми підготовки кадрів для потреб сільськогосподарського виробництва. Доводиться констатувати, що проблеми функціонування закладів освіти сільськогосподарського профілю на теренах РКУ продовжують залишатися недостатньо вивченими. Окремі характеристики діючим в Україні навчальним закладам, які готували спеціалістів з середньою та вищою спеціальною освітою, наводить О. Потильчак [37, с. 782-790]. Невеликі за обсягом публікації належать О. Гончаренку [6, с. 184-193; 7, с. 154-157].

Зазначимо, що перші кроки щодо відновлення роботи сільськогосподарських технікумів (саме така форма організації навчання діяла в радянські часи і вона ж була притаманна першим місяцям окупації) здійснювалися комендатурами Вермахту, які представляли військову окупаційну адміністрацію і поводити себе лояльніше та стриманіше по відношенню до місцевого населення, аніж цивільна адміністрація РКУ. Не останню роль у цьому процесі відігравали місцеві управлінські структури, представлені районними та міськими управами. Після передачі відповідних територій у відання керівництва РКУ ситуація кардинально змінювалася. Цивільна адміністрація РКУ проводила більш жорстку й, потрібно визнати, недалекоглядну поведінку щодо місцевого суспільства, відмовляючи українській молоді у можливості навчання та здобуття професійних компетенцій вище робітничо-ремісничого рівня.

Водночас, реальність вносила свої корективи у позицію керівництва РКУ щодо можливостей організації навчання у колишніх сільськогосподарських технікумах та інститутах. Завдання організації більш ефективної економічної експлуатації потенціалу українського села, змушували адміністрацію РКУ надавати дозволи на відкриття закладів освіти сільськогосподарського профілю. До цього додалися й проблеми, пов'язані з технічним забезпеченням процесу проведення аграрної реформи 1942 р., так широко розрекламованої Райхсміністерством східних окупованих територій, РКУ та місцевою окупаційною адміністрацією. А для цього виявились конче потрібними спеціалісти компетентні у питаннях проведення землемірних та геодезичних робіт, без яких було неможливо навіть поділити земельні ділянки в натурі, тощо. Аналогічні міркування спрацьовували й щодо інших категорій спеціалістів у сфері сільського господарства, а саме: ветеринарів, зоотехніків, агрономів, механіків тощо. Отже, незважаючи на нацистську ортодоксальність й «незламність» у питаннях

ідеології, керманічам РКУ таки довелося відмовлятися від безпосередньої реалізації багатьох расистських постулатів. Одним із проявів цього тактичного кроку і став факт відкриття частини середніх спеціальних, а подекуди, й вищих навчальних закладів сільськогосподарського профілю.

Що стосується вузів, то їхня доля була незавидною. Вони утворилися на базі колишніх радянських сільськогосподарських інститутів. У частині з них вже восени 1941 р. розпочалося навчання. Але вже на початку 1942 р. вони припинили свою роботу. Після цього статус колишніх вузів був змінений, – на їх місці постали сільськогосподарські школи, а запланований професійний рівень випускників відповідав середній спеціальній освіті. Так, в Умані увесь період окупації діяв сільськогосподарський інститут із плодоовочевим та агрономічним факультетами. Передбачалось, що повний курс навчання буде тривати три роки. Восени 1942 р. на місці колишнього вузу постала типова середня сільськогосподарська школа [7, с. 154-157].

Середні спеціальні навчальні заклади сільськогосподарського профілю відновлювали свою роботу практично в усіх регіонах України. Так, в 1942 р. було відкрито сільськогосподарський технікум у Бобринцях [32] (Дніпропетровська область), у Вінницькій області працював Якушинецький сільськогосподарський технікум [1]. У жовтні 1941 р. було оголошено про набір учнів до Тальнівського зоотехнічного технікуму. На I курс приймалися особи з освітою 7 класів, на II – учні 8-9 класів середніх шкіл [38]. Ветеринарний технікум працював у Черкасах [33].

У Дніпропетровську був відкритий землепорядний технікум, на першому курсі якого навчалось – 76, а на другому – 47 осіб [34]. У 1942 р. до технікуму вступили 60 осіб [31]. За повідомленнями ж місцевої преси у цій школі навчалось 302 учні, а з січня 1943 р. планувалося організувати курси з перекваліфікації землемірів області [35]. У багатьох періодичних виданнях були опубліковані матеріали про цей технікум, викладачами та студентами якого під час проведення літньої практики в 1943 р. були проведені роботи з перемирювання земельних площ [39]. Очевидно, що така широка реклама діяльності технікуму повинна була переконати місцеве населення у неминучості реалізації обіцяної окупантами земельної реформи. Аналогічний заклад освіти у квітні 1942 р. діяв у Полтаві. У школі було відкрито 3 відділення: землепорядний, культуро-технічний, рибоводний [36].

Сільськогосподарська школа у Веселих Теренах, що на Криворіжчині, готувала фахівців зі спеціальностей «садівництво» та «городництво». У цьому ж регіоні працювала Ямчинська школа хліборобства і садівництва. У школі знаходилось 12 будинків, 23 навчальних класи, допоміжні майстерні та господарство на 402 га землі. Повний цикл навчання складав 4 роки [4].

У генеральній окрузі «Житомир» в 1942 році передбачалося відкриття восьми середніх сільськогосподарських закладів освіти та однієї агрономічної школи [37, с. 782-790]. У Житомирі весною 1942 р. також діяла сільськогосподарська середня фахова школа [5]. Водночас, існують документальні матеріали, які засвідчують проект планування відкриття у генеральній окрузі «Житомир» 26 сільськогосподарських шкіл та 8 фахових сільськогосподарських шкіл [8, арк. 11]. До типового штатного розпису сільськогосподарської школи (у Житомирі) мали входити: 1 керівник, 1 проректор, 5 професорів, 12 доцентів, 11 асистентів, 6 лекторів [8, арк. 6].

Плани адміністрації генеральної округи «Житомир» таки були частково реалізовані. Так, у Коростенській сільськогосподарській школі до складу учнів було зараховано 90 осіб – майбутніх агрономів (2 групи), а у Горохові – 60 учнів [9, арк. 2]. У цій же окрузі, зокрема, у Олевську, Лугінах і Словечно, за інформацією відділу III Е відповідного гебітскомісаріату, також планувалося відкрити сільськогосподарські школи. Адміністрації гебітскомісаріату не вдалося відкрити школу у Словечно. Причина – «дії банд». А ось в сільськогосподарській школі в Лугінах навчалось 42, а в Олевську – 37 учнів [10, арк. 4]. На теренах округи були створені й спеціальні фахові сільськогосподарські школи для фольксдойче [11, арк. 6].

Середня сільськогосподарська школа працювала у Шпанові Рівненської області [23, арк. 10]. На I курсі в 1941/1942 н.р. навчалось 57 осіб. 5 листопада 1942 р. їх було переведено

на II курс [24, арк. 1 – 7]. Як засвідчують дипломи про закінчення школи, її випускники отримували спеціальність агронома середньої кваліфікації [25, арк. 2]. Відповідно до екзаменаційних та підсумкових відомостей, випускні іспити відбулися наприкінці грудня 1943 р. [26, арк. 3, 4]. Державна екзаменаційна комісія з випуску III курсу (21 учень) працювала і в жовтні 1942 р. [23, арк. 28, 31]. Державні іспити у листопаді – грудні 1942 р. склало 21, у липні 1943 р. – 11, у грудні 1943 – січні 1944 рр. – 27 випускників [27, арк. 1 – 5]. У 1942/1943 н.р. у двох групах II курсу цієї школи навчалося 68 учнів. З них повторні іспити було призначено 14 учням, а 24 вибуло з навчального закладу без зазначення причини [28, арк. 7; 29, арк. 1 – 11]. У цей же період навчався і III випускний курс [30, арк. 1 – 11].

Восени 1942 р. була відкрита сільськогосподарська школа в Боярці, що на Київщині. Передбачалось, що теоретичні заняття проводитимуться протягом двох зимових семестрів, а влітку учні працюватимуть у сільськогосподарських підприємствах. Закінчивши теоретичний курс, учні ще на один рік направлялись до очолюваного німецьким керівником підприємства. І лише після цього їх могли допустити до складання іспитів. Особи, які бажали вступити до цієї школи, повинні були до 25 жовтня 1942 р. подати заяву до головного відділу III Е (харчування та сільського господарства) генерального комісаріату у Києві [3]. Проте, вже у грудні 1943 р. відповідно до наказу райхскомісара України розпочалось закриття цих закладів освіти. Окупанти знайшли і офіційну причину – недостатній практичний досвід у сільському господарстві. Для компенсації кадрового дефіциту відкривалися чотирьохмісячні курси. Лише після їх закінчення дозволялося вступати до фахових шкіл [2, с. 178].

Окреме питання у функціонуванні зазначених закладів освіти стосується їхнього організаційно-правового статусу. Хронологічні терміни зміни статусу закладів освіти з технікумів на сільськогосподарські школи припадає на період перебування відповідних окупованих територій у компетенції військової адміністрації. Так, Писарівщинський сільськогосподарський ветеринарно-зоотехнічний технікум (Диканський район, що на Полтавщині) [12, арк. 199] був перетворений на зоотехнічну школу ще в грудні 1941 р. [13, арк. 1], хоч в офіційному листуванні органів місцевого управління він подекуди ще називався технікумом [13, арк. 20]. Так само його називали й вступники [12, арк. 8]. Станом на лютий 1942 р. у документації цього закладу освіти зустрічається назва «агрошкола» [12, арк. 203]. Станом на 23 лютого 1942 р. у технікумі працювало 6 викладачів та 5 працівників, які займали технічні посади. Учні у цьому закладі освіти було не багато – 20 першокурсників, 27 – другокурсників та 7 – третьокурсників. Дев'ятеро осіб навчалося на четвертому курсі. При технікумі діяло учбове господарство із 28 працівниками [14, арк. 12, 13], а також дитячі ясла на 40 осіб [14, арк. 47].

Цей заклад освіти станом на лютий 1942 р. був підпорядкований Полтавській обласній конторі тресту державних господарств [14, арк. 1]. Водночас, керівник закладу освіти мав право звертатися безпосередньо до сільськогосподарської комендатури [14, арк. 97]. У окремих випадках директор технікуму звертався до Диканьківської районної управи з проханням про клопотання перед сільськогосподарською комендатурою розв'язати господарські проблеми, зокрема, виділити додаткові земельні ділянки для проведення навчальних практик студентів [14, арк. 158]. У березні 1942 р., відповідно до вказівок німецького командування, технікум був підпорядкований відділу освіти Диканьківської районної управи [15, арк. 48].

Цілком очевидно, що у цьому технікумі в другій половині 1942 р. був змінений профіль навчання. Про це свідчать відповідні правила прийому. По-перше, він мав офіційну назву «Сільськогосподарський технікум». По-друге, заклад здійснював підготовку «агрономів – спеціалістів середньої кваліфікації, добре обізнаних з усіма галузями сільського господарства» [14, арк. 141]. Для вступу необхідна була семирічна освіта та вік – від 15 до 35 років. На I курс вступники приймалися без проведення іспитів. На II курс приймалися особи, які закінчили 9-10 класів, якщо протягом першої половини навчального року вони склали іспити з фахових дисциплін за I курс технікуму. На II курс приймалися особи, які закінчили 10 класів середньої школи або I курс інституту, якщо вони склали ряд іспитів протягом першої половини навчального року (з ботаніки, мікробіології, геодезії, загального хліборобства, анатомії та

фізіології «сільськогосподарських тварин» та з генетики). На IV курс приймалися особи, які навчалися в однотипних навчальних закладах та колишні студенти II-х курсів сільськогосподарських вузів [14, арк. 141].

Матеріально-технічне забезпечення підготовки спеціалістів у цьому закладі освіти мало досить низький рівень. Так, у доповідній записці, адресованій Полтавській обласній земельній управі від 2 листопада 1941 р., директор Писарівського технікуму зазначав, що попередня адміністрація під час евакуації змогла вивезти найбільш цінні прилади та продуктивну худобу. У навчальному господарстві залишилося всього 11 робочих коней, 1 пара волів та 5 корів [15, арк. 35, 36]. Звісно, що цього для організації повноцінної підготовки спеціалістів було явно недостатньо.

У 1942 р. здійснювала підготовку спеціалістів і Полтавська сільськогосподарська школа. Взимку 1942 р. до школи було прийнято 89 учнів, яких вже у квітні 1942 р. направили на проходження виробничої практики [16, арк. 1]. Восени 1942 р. до школи вступило 54 учні [16, арк. 2]. Всього на I курсі цієї школи в 1943 р. навчалося 67 учнів [16, арк. 3]. Восени 1943 р. Полтавську фахову школу мав закінчити 51 учень [16, арк. 4].

Хомутецький сільськогосподарський технікум (Миргородський район Полтавської області) розпочав набір студентів у лютому 1942 р. З 6 по 10 лютого тривав вступ абітурієнтів, а вже з 11 лютого розпочиналося навчання [17, арк. 5]. Відповідно до протоколів приймальної комісії на I курс було зараховано 41, на II – 15 і на III – 2 осіб. Троє вступників не витримали іспитів і їм було запропоновано забрати подані документи. На II курс було зараховано 13 учнів, які навчалися у цьому технікумі до війни [17, арк. 6]. Оскільки учнівського контингенту не вистачало для повноцінного наповнення двох груп, адміністрація закладу освіти прийняла рішення щодо організації додаткового прийому заяв вступників. У результаті, на III курс було прийнято ще 3 особи, а також 10 колишніх учнів технікуму [17, арк. 7]. А на I курс зарахували 21 учня. Четверо вступників не склали іспитів [34, арк. 8]. Зарахування до числа учнів відбувалося протягом усього лютого 1942 р., а на III курс ще і в березні-квітні 1942 р. Проте, це вже були поодинокі випадки. Як правило, вони стосувалися колишніх учнів цього ж технікуму або інших навчальних закладів [18, арк. 326]. У свою чергу адміністрація закладу освіти зобов'язувала їх скласти академічну різницю з певних навчальних предметів у встановлені терміни [17, арк. 15]. З проханнями про прийом до складу учнів технікуму могли звертатися й органи місцевої влади [19, арк. 1]. Водночас, із відповідними заявами зверталися й колишні учні інших за профілем навчальних закладів, зокрема, Полтавського залізничного технікуму [20, арк. 6]. Плата за навчання у Хомутецькому сільськогосподарському технікумі становила 200 крб. на рік [17, арк. 41]. При цьому закладі наприкінці 1942 – на початку 1943 рр. існувала й фахова школа із скороченим прискореним 12-ти місячним терміном навчання [17, арк. 52 зв.]. У внутрішній документації її називали агрономічною школою [21, арк. 192]. У 1943 р. за прискореною програмою у ній навчався 21 учень [22, арк. 8]. У штаті навчального господарства технікуму нараховувалося 33 працівники [17, арк. 26]. В академічних групах були призначені старости, а також наставники з числа викладачів. На них покладалися обов'язки проведення виховної роботи [17, арк. 16].

У квітні 1942 р., відповідно до вказівок німецького командування, на учнів технікуму поширювалася комендантська година. Їм було заборонено знаходитися поза гуртожитком з 9.30 вечора і до 4 години ранку [17, арк. 19]. За пропуски занять більш як два тижні учнів могли виключити з технікуму. Так, відповідно до наказу по Хомутецькому сільськогосподарському технікуму № 17 від 25 квітня 1942 р. було виключено 11 учнів [17, арк. 19 зв.]. А ось 29 квітня з технікуму виключили 3 учнів із «забороною з'являтися на території» навчального закладу. Причина – «гра в карти та неуспішність» [17, арк. 20]. З часом покарання ставали більш жорсткими. Так, у грудні 1942 р. кількох студентів було виключено за «неявку з відпустки в призначений термін» та «ухід додому без відому і дозволу дирекції» [17, арк. 53]. Взимку та восени 1943 р. виключення «за неявку на навчання» набули значних обсягів. Так, наказом №141 від 28 квітня 1943 р. зі складу студентів було відраховано відразу 25 учнів випускного IV курсу [17, арк. 58]. У травні 1943 р. зі складу учнів було відраховано 42 учнів, у зв'язку із їхнім

від'їздом на роботу до Німеччини [17, арк. 59].

Викладацький склад середніх спеціальних закладів освіти забезпечувався заробітною платою та продуктовими пайками. Директор технікуму отримував 800 крб. на місяць. Встановлювалася надбавка у розмірі 20 % за вчене звання. Викладач отримував заробітну плату, яка в середньому становила 500 крб. з погодинним навантаженням – 750 год. (для професора, доктора наук вона зменшувалася до 480 год.) [17, арк. 29].

Отже, на теренах РКУ здійснювалася підготовка спеціалістів із середньою спеціальною освітою для галузі сільського господарства. На базі колишніх радянських технікумів практично в усіх регіонах України були створені середні сільськогосподарські та фахові школи. До рівня середніх спеціальних навчальних закладів була зведена роль колишніх радянських сільськогосподарських інститутів. Адміністрації цих закладів освіти вдалося не лише організувати навчання вступників, а й здійснити випуски підготовлених спеціалістів із числа старшокурсників колишніх радянських технікумів та вузів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницькі вісті. – 1942. – 13 серпня.
2. Гінда В. Школа в політиці ОУН та німецько-фашистського окупаційного режиму на Вінниччині / В. Гінда, Л. Василенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – 499 с.
3. Голос Волині. – 1942. – 26 серпня.
4. Голос Волині. – 1942. – 3 листопада.
5. Голос Волині. – 1942. – 5 листопада.
6. Гончаренко О. Вища професійна освіта в Райхскомісаріаті “Україна”: плани окупаційної адміністрації та реалії “нового порядку” / Гончаренко О. // Технологічна освіта: досвід, перспективи, проблеми. Випуск 1. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 245 с.
7. Гончаренко О. Сільськогосподарська освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: до питання про відновлення діяльності навчальних закладів та спроби підготовки кваліфікованих фахівців (1941-1944 рр.) / Гончаренко О. // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г.Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2008. – Вип. 11. – 374 с.
8. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф.Р-1151. – Оп. 1. – Спр. 151.
9. ДАЖО. – Ф.Р-1151. – Оп. 1. – Спр. 152.
10. ДАЖО. – Ф.Р-1151. – Оп. 1. – Спр. 159.
11. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 3.
13. ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 5.
14. ДАПО. – Ф.Р-3642. – Оп. 1. – Спр. 1.
15. ДАПО. – Ф.Р-3642. – Оп. 1. – Спр. 2.
16. ДАПО. – Ф.Р-3642. – Оп. 1. – Спр. 3.
17. ДАПО. – Ф.Р-3642. – Оп. 1. – Спр. 4.
18. ДАПО. – Ф.Р-3642. – Оп. 1. – Спр. 5.
19. ДАПО. – Ф.Р-3642. – Оп. 1. – Спр. 6.
20. ДАПО. – Ф.Р-3658. – Оп. 1. – Спр. 1.
21. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 1.
22. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 3.
23. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 4.
24. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 5.
25. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 6.
26. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 7.
27. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 8.
28. ДАЖО. – Ф.Р-1151. – Оп. 1. – Спр. 153.
29. ДАПО. – Ф.Р-2644. – Оп. 1. – Спр. 2.

30. ДАРО. – Ф.Р-295. – Оп. 1. – Спр. 2.
31. Дніпропетровська газета. – 1941. – 23 листопада.
32. Дніпропетровська газета. – 1942. – 12 листопада.
33. Дніпропетровська газета. – 1942. – 21 листопада.
34. Дніпропетровська газета. – 1942. – 22 серпня.
35. Дніпропетровська газета. – 1942. – 26 грудня.
36. Життя Зіньківщини. – 1 квітня. – 1942.
37. Потильчак О. Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942-1944 рр.) / Потильчак О. // Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 872 с.: іл. – (Більше не таємно; Т. I).
38. Уманський голос. – 1941. – 26 жовтня.
39. Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 15 липня.

Гончаренко И. Подготовка специалистов со средним специальным образованием в области сельского хозяйства на территории Райхскомиссариата «Украина» (1941-1944 гг.).

В статье рассматривается проблема функционирования учебных заведений, осуществляющих профессиональную подготовку кадров для сельского хозяйства на территории Райхскомиссариата «Украина».

Ключевые слова: Райхскомиссариат «Украина», гебитскомиссариат, техникум, сельскохозяйственная школа, профессиональная школа, институт.

Honcharenko I. Training for secondary special education in agriculture in the territory Reichskommissariat «Ukraine» (1941-1944 years).

The paper addresses the problem of functioning of educational institutions who conduct professional training for agriculture in the territory Reichskommissariat «Ukraine».

Keywords: Reichskommissariat «Ukraine», hebitskomisariat, college, agricultural school, professional school, institute.

Одержано 18.11.2012